

Considerații privind studenții Facultății de Drept din București în perioada 1864–1918

Considerations regarding the students of the faculty of law from Bucharest in the period 1864–1918

CRISTINA GUDIN*

Abstract: Since its inception, the Faculty of Law at the University of Bucharest enrolled the largest number of students compared to the rest of the faculties in the mentioned period and benefited from the most consistent teaching staff. The constant increase in the number of students represented evidence of the increasingly pronounced interest in legal studies, a fact that justified the expansion of the educational offer in order to train the most competent specialists. This material focuses on the particularities of the students, but tangentially also takes into account the changes recorded in terms of educational offer, material endowments or involvement in political life. As expected, the quality of being a student, even at the most attractive faculty, was accompanied by challenges that resulted both from the high standards set by the professors, but also from the way in which aspects such as political-military events or economic evolution interfered with the dynamics of the institution and the instructional process itself.

Keywords: University of Bucharest, Faculty of Law, student, evolution, exam, scholarship, organization, fee.

Jumătatea secolului al XIX-lea a marcat o schimbare de percepție în legătură cu studiile juridice a căror relevanță a sporit în anul 1859 când facultatea de științe juridice și politice s-a desprins din Academia de la Sf. Sava dobândind astfel statut de instituție individuală, o instituție a cărei organizare se dorea conformă cu principiile moderne regăsite la instituțiile similare din Occident. Desprinderea studiilor juridice din Academia de la Sf. Sava și constituirea

* Conf. univ. dr., Facultatea de Istorie, Universitatea din București, email: cristinagudin@yahoo.fr.

unei școli destinată exclusiv predării acestora se înscria în procesul firesc de configurare a învățământului superior românesc și reflecta conștientizarea la nivelul societății a necesității specialiștilor în domeniu. De altfel, importanța dreptului a fost sugestiv surprinsă de către Nicolae Titulescu în termenii: „Numai în ziua în care dreptul va străluci ca un răsărit de soare în sufletele tuturor oamenilor, ca o directivă strălucitoare, ca un imperativ categoric care se impune ca o autosupunere care se confundă cu libertatea organizată, numai atunci omenirea va fi salvată, pentru că în pacea pe care o creează ordinea juridică, omul își va putea îndeplini destinul său potrivit comandamentului idealului creator”¹.

Devenea evident la jumătatea veacului al XIX-lea faptul că procesul de modernizare de care era cuprins statul român în ansamblu, proces care s-a intensificat odată cu trecerea timpului și instalarea în fruntea țării a lui Carol I, reclama un număr tot mai consistent de juriști capabili să creeze cadrul legislativ necesar, precum și funcționarea instituțiilor ce asigurau respectarea acestuia.

Prezentul material se oprește asupra particularităților corpului studențesc, dar tangențial are în vedere și schimbările înregistrate în materie de ofertă educațională, dotări materiale sau implicare în viața politică.

Cea mai mare facultate din Universitate, Facultatea de Drept s-a impus încă de la început între preferințele acelor care doreau să își continue în țară pregătirea academică, efectivele de studenți fiind relevante pentru alegerile profesionale ale tinerilor care respectau „cutuma” epocii și se îndreptau către această instituție de învățământ superior care le oferea un prestigiu sporit în societate și oportunități de carieră sporite. În legătură cu posibilitățile profesionale ale absolvenților, edificatoare era convingerea că Facultatea de Drept „pregătește elita în domeniile juridic, economic, diplomatic, politic, administrativ, fiscal, o elită necesară bunei conduceri a afacerilor publice sau bunei gestiuni a întreprinderilor private”².

Întăietatea Facultății de Drept în opțiunile tinerilor s-a menținut de-a lungul epocii moderne, în condițiile în care exista o distanță apreciabilă între numărul studenților săi și cei de la Facultatea de Medicină (deținătoarea locului secund din acest punct de vedere) ori de la facultățile de Științe și Litere³. De altfel, poziția fruntașă deținută în intervalul 1864–1918 de Facultatea de Drept era confirmată și de înmatricularea a 49.415 studenți, cifră de școlarizare care o depășea pe cea atinsă de restul facultăților laolaltă.

Referitor la modul în care a evoluat numărul cursanților, datele statistice relevă existența unui corp studențesc restrâns în primii ani ai Universității din București, ameliorarea ratei înscrierilor survenind după primul deceniu

¹ Nicolae Titulescu, *Discursuri*, Editura Științifică, București, 1967, p. 583.

² D. Găleşescu-Pyk, *Rolul facultăților de drept*, Tipografia Curierul judiciar, București, 1942, p. 4.

³ Arhivele Naționale Istorice Centrale, Fond Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, (A.N.I.C., *F.M.C.I.P.*, dosar nr. 4987/1889, f. 14.

de funcționare și consolidându-se după adoptarea *Legii asupra învățământului secundar și superior* din anul 1898 care făcea mai accesibilă promovarea examenului de bacalaureat. Efectivele inițiale modeste (dar cu toate acestea superioare celor din restul facultăților) se datorau atât existenței unui număr redus de posesori ai diplomei de bacalaureat, cât și neîncrederii în calitatea actului didactic din învățământul superior autohton, precum și prestigiului universităților occidentale.

Spre ilustrarea ritmului în care a evoluat înscrierea studenților la Facultatea de Drept, prezentăm situația de mai jos:

Numărul studenților înscriși la Facultatea de Drept din București în perioada 1864–1918 ⁴									
An școlar	1864–1865	Număr studenți	90	An școlar	Număr studenți	52	An școlar	1902–1903	Număr studenți
	1865–1866		13			76		1903–1904	
	1866–1867		30			83		1904–1905	
	1867–1868		31			51		1905–1906	
	1868–1869		20			70		1906–1907	
	1869–1870		48			115		1907–1908	
	1870–1871		44			96		1908–1909	
	1871–1872		61			101		1909–1910	
	1872–1873		82			196		1910–1911	
	1873–1874		64			195		1911–1912	
	1874–1875		41			469		1912–1913	
	1875–1876		70			519		1913–1914	
	1876–1877		65			687		1914–1915	
	1877–1878		57			815		1915–1916	
	1878–1879		36			840		1916–1917	
	1879–1880		61			1587		1917–1918	
	1880–1881		73			1981		1918–1919	
	1881–1882		42			2297			
	1882–1883		66			2312			

Sursa: vezi nota 4.

⁴ *Anuarul Universității din București pe anul școlar 1894–1895*, București, Tipografia Gutenberg, 1895, p. 53; *Anuarul Universității din București pe anul școlar 1895–1896*, București, 1896, p. 53; *Anuarul Universității din București pe anul școlar 1896–1897*, București, 1897, p. 95; *Anuarul Universității din București pe anul școlar 1897–1898*, București, Institutul de Arte grafice Carol Göbl, 1899, p. 63; *Anuarul Universității din București pe anul școlar 1898–1899*, București, 1899, p. 56; *Anuarul Universității din București pe anul școlar 1899–1900*, București, 1900, p. 59; *Anuarul Universității din București pe anul școlar 1900–1901*, București, 1901, p. 58; *Anuarul Universității din București pe anul școlar 1901–1902*, București, 1902, p. 61; *Anuarul Universității din București pe anul*

Cât privește structura corpului studențesc în funcție de confesiune, gen și etate se poate constata că majoritatea cursanților erau cetățeni români de religie ortodoxă și de sex masculin, cu o medie de vârstă cuprinsă între 19–23 de ani (situațiile relevate de registrele matricole constând în studenți sub 19 ani sau peste 40 de ani fiind excepționale)⁵.

Un aspect aparte în analiza efectivelor studențești din epoca modernă îl constituie prezența tardivă și modestă a fetelor la Facultatea de Drept, în pofida faptului că legea instrucțiunii publice din 1864 nu interzicea înscrierea tinerelor în învățământul superior, iar în anul 1881, s-a permis în mod explicit fetelor care posedau diplomă de bacalaureat să se înscrie la facultățile de drept, medicină și litere, multe dintre viitoarele studente provenind din rândul elevor Școlii Centrale din București, așa cum era cazul Sarmizei Bilcescu Alimăneșteanu, prima femeie cu doctorat în drept din lume (obținut la Paris în 1890 cu teza *Despre condiția legală a mamei în dreptul roman și francez*)⁶. Așadar, în condițiile în care legislația nu oprea accesul tinerelor la facultate, cauzele se regăseau cu precădere în mentalitatea epocii („Studentele noastre merg la Universitate având grija d-a fi cât se poate de escentric peptănate și pudrate îndeajuns [...] Cea mai mare parte merg la Universitate mai mult pentru căpătuială, adică pentru a-și arvuni un tovarăș care să pue capăt singurătății și învățaturii. Puține sunt acele studente pline de energie și perseverență care-și urmează fără șovăire idealul întocmai ca un rășboinic viteaz care vrea să ia cetatea cu prețul propriei sale vieți⁷”) și în taxele de școlarizare, însă, pe măsură ce prejudecățile privind oportunitatea și necesitatea instruirii fetelor au fost depășite („Învățăturile ce femeia le studiază în facultate, fie la științe, litere, medicină ori drept, sunt mult mai folositoare societății când aceste femei ies în largul lumii cu știința

școlar 1902–1903, București, 1903, p. 61; *Anuarul Universității din București pe anul școlar 1903–1904*, București, 1904, p. 65; *Anuarul Universității din București pe anul școlar 1904–1905*, București, 1905, p. 62; *Anuarul Universității din București pe anul școlar 1905–1906*, București, 1906, p. 74; *Anuarul Universității din București pe anul școlar 1906–1907*, București, 1907, p. 73; *Anuarul Universității din București pe anul școlar 1907–1908*, București, 1908, p. 84; *Anuarul Universității din București pe anul școlar 1908–1909*, București, 1909, p. 9; *Anuarul Universității din București pe anul școlar 1909–1910*, București, 1910, p. 86; *Anuarul Universității din București pe anul școlar 1910–1911*, București, 1911, p. 88; *Anuarul Universității din București pe anul școlar 1911–1912*, București, 1913, p. 103; *Anuarul Universității din București pe anul școlar 1912–1913*, București, p. 87; *Anuarul Universității din București pe anul școlar 1913–1914*, București, 1915, p. 90; *Anuarul Universității din București pe anul școlar 1914–1915*, București, 1916, p. 181; *Universitatea din București. 1915/1916–1923/1924*, București, Tipografiile Române Unite, 1924, pp. 75–79.

⁵ Arhiva Facultății de Drept, Universitatea din București, (A.F.D., U.B.), *Matricula studenților pe anii 1893–1895*.

⁶ A.M. Ciochircă, *Femei de excepție ale României. Secolele XVII–XIX*, vol. I, Editura Blueprint, București, 2003, p. 24.

⁷ „Gazeta femeii”, an I, nr. 4 din 28 iunie 1907, p. 2.

dobândită în cursul anilor învățați⁸⁾, rata de înscriere a fetelor la Universitatea din București a cunoscut un progres impresionant, între 1893–1914 mărindu-se de cinci ori numărul de studente.

Cu toate acestea, din cauza probabilității reduse pentru tinere de a profesa în domeniul juridic, Facultatea de Drept a rămas în epoca modernă un „fief” al studenților, tinerele reprezentând aici doar 1% din totalul cursanților, după cum o atestă datele de mai jos relative la evoluția numărului de studente în intervalul 1893–1914.

Studente înmatriculate la Facultatea de Drept în perioada 1893–1914 ⁹							
Anul școlar	1893–1894	Număr studente	11	Anul școlar	1904–1905	Număr studente	10
	1894–1895		1		1905–1906		7
	1895–1896		2		1906–1907		8
	1896–1897		4		1907–1908		4
	1897–1898		6		1908–1909		4
	1898–1899		28		1909–1910		3
	1899–1900		11		1910–1911		6
	1900–1901		27		1911–1912		7
	1901–1902		16		1912–1913		8
	1902–1903		20		1913–1914		12
	1903–1904		16		1914–1915		12

Sursa: vezi nota 9.

⁸ *Ibidem*, p. 1.

⁹ *Anuarul Universității din București pe anul școlar 1893–1894*, București, 1894, p. 67; *Anuarul Universității din București pe anul școlar 1894–1895*, p. 53; *Anuarul Universității din București pe anul școlar 1895–1896*, p. 53; *Anuarul Universității din București pe anul școlar 1896–1897*, p. 95; *Anuarul Universității din București pe anul școlar 1897–1898*, p. 63; *Anuarul Universității din București pe anul școlar 1898–1899*, p. 56; *Anuarul Universității din București pe anul școlar 1899–1900*, p. 59; *Anuarul Universității din București pe anul școlar 1900–1901*, p. 58; *Anuarul Universității din București pe anul școlar 1901–1902*, p. 61; *Anuarul Universității din București pe anul școlar 1902–1903*, p. 61; *Anuarul Universității din București pe anul școlar 1903–1904*, p. 65; *Anuarul Universității din București pe anul școlar 1904–1905*, p. 62; *Anuarul Universității din București pe anul școlar 1905–1906*, p. 74; *Anuarul Universității din București pe anul școlar 1906–1907*, p. 73; *Anuarul Universității din București pe anul școlar 1907–1908*, p. 84; *Anuarul Universității din București pe anul școlar 1908–1909*, p. 9; *Anuarul Universității din București pe anul școlar 1909–1910*, p. 86; *Anuarul Universității din București pe anul școlar 1910–1911*, p. 88; *Anuarul Universității din București pe anul școlar 1911–1912*, p. 103; *Anuarul Universității din București pe anul școlar 1912–1913*, p. 87; *Anuarul Universității din București pe anul școlar 1913–1914*, p. 90; *Anuarul Universității din București pe anul școlar 1914–1915*, p. 181; vezi și Cristina Gudin, *Femeile și Universitatea din București în epoca modernă, în Ipoteze ale modernizării în Vechiul Regat*, vol. VI, Editura Universității din București, 2010, p. 74.

Statutul studenților a fost reglementat în *Legea instrucțiunii* din anul 1864 care menționa admiterea între studenții regulați a absolvenților de liceu care posedau diploma de bacalaureat (art. 264), dar și a absolvenților de gimnaziu (pentru aceștia din urmă înscrierea la facultate fiind permisă doar în primii 2 ani de la intrarea în vigoare a legii) (art. 266)¹⁰. În timp, când structura cursanților s-a diversificat prin apariția, pe lângă studenți, a auditorilor, pe fondul sporirii autonomiei universitare Consiliul profesoral putea aproba ca audienți persoane sub 17 ani, lipsite de diploma de absolvire a unui liceu sau seminar care, odată înmatriculate, frecventau diferite activități didactice și se prezentau la examene în vederea obținerii certificatelor universitare (art. 64). Potrivit legii din 1912, erau înmatriculați la facultate numai absolvenții ciclului secundar de învățământ, cu precizarea că aceia care frecventaseră liceele din afara țării erau obligați să-și echivaleze diplomele înainte de înscrierea la Universitate (art. 63)¹¹.

Activitatea studenților de-a lungul anului universitar, a cărui durată a variat între 15 octombrie-31 iulie (legea din 1864), 1 octombrie-sfârșitul lunii mai (*Regulamentul Facultăților de Drept din București și Iași* din anul 1899) și 1 octombrie-30 iunie (legile din 1898 și 1912), reiese din legislația de profil și consta în frecventarea regulată a cursurilor și seminarelor aferente, precum și în prezentarea la examene, continuarea parcursului universitar fiind condiționată de promovarea acestora.

Orarul Facultății de Drept în anul universitar 1905–1906 includea următoarele cursuri:

Orarul Facultății de Drept în anul universitar 1905–1906 ¹²			
Anul I			
Ora	Ziua	Disciplina	Profesor
8,30–9,30	Luni, Miercuri, Vineri	Istoria dreptului public și privat	Paul Negulescu
9,30–11		Dreptul roman	Gh. Danielopolu
8–9,30	Marți, joi, sâmbătă	Dreptul civil	C-tin Nacu
9,30–10,30		Dreptul constituțional și administrativ	C. Dissescu

¹⁰ *Legea instrucțiunii din 1864* apud *Antologia legilor învățământului din România*, București, Institutul de Științe ale Educației, 2004, p. 40.

¹¹ *Legea asupra învățământului secundar și superior din 1912* apud *Antologia legilor învățământului din România*, București, Institutul de Științe ale Educației, 2004, p. 172.

¹² Mihai M. Andreescu, *op. cit.*, pp. 63–64.

Anul II			
9,30–11	Luni, miercuri, sâmbătă	Dreptul roman	Gh. Danielopolu
8–9,30	Martți, joi, sâmbătă	Dreptul și procedura penală	I. Tanoviceanu
18–19	Luni, miercuri, vineri	Dreptul civil	Em. N. Antonescu
	Martți, Joi, Sâmbătă	Procedura civilă	agregat D. Negulescu
Anul III			
8,30–9,30	Luni, miercuri, vineri	Finanțe și statistică	M. Seulescu
9,30–10,30		Dreptul comercial	Toma Stelian
17–18		Economia politică	N. Basilescu
8,30–9,30	Martți, Joi, Sâmbătă	Dreptul civil	Valerian Ursianu
9,30–11,30		Dreptul internațional	Șt. C. Șendrea

Sursa: vezi nota 12.

Dezvoltarea studiilor juridice s-a reflectat în alcătuirea orarului, acesta devenind tot mai complex pe măsură ce s-au introdus cursuri obligatorii și cursuri libere, așa cum o ilustrează orarul din anul 1911–1912, și anume:

Orarul Facultății de Drept în anul universitar 1911–1912			
Anul I			
Ora	Ziua	Disciplina	Profesor
8,30–9,30	Luni, miercuri	<i>Dreptul administrativ</i>	Anibal Teodorescu
9,30–11	Luni, miercuri, vineri	Dreptul roman	S. G. Longinescu
17,30–18,30	Luni, marți, joi	Dreptul public	C. Dissescu
10–11	Martți, Joi, Sâmbătă	Dreptul civil	Em. N. Antonescu
9–10		Istoria dreptului roman	Paul Negulescu
8,30–9,30	Vineri	Dreptul civil	G. G. Mironescu
18,30–19,30	Luni		Istrate Micescu
18–19	Miercuri, Sâmbătă		
8–9	Joi	Dreptul roman conferințe	I. Tanoviceanu
Anul II			
8–9	Luni, miercuri, vineri	Dreptul și procedura penală	I. Tanoviceanu
9,30–10,30	Luni, marți, vineri	<i>Dreptul roman</i>	C. C. Stoicescu

17,30–18,30	Luni, miercuri, vineri	Procedura civilă	Dem. Negulescu
8–9	Mărți, sâmbătă	Dreptul roman (legate, donații), conferințe	Al. Cerban
9–10	Mărți, Joi, Sâmbătă	Dreptul civil	C. M. Sipsom
10–11	Mărți, Joi	Procedura civilă	G. G. Mironescu
16,30–17,30	Luni	Dreptul penal conferințe	I.V. Cărnățeanu
17,30–18,30	Miercuri, Joi		
16,30–17,30	Vineri		
Anul III			
8,30–9,30	Luni, miercuri, vineri	Finanțe și statistică	M. Seulescu
17,30–18,30		Economia politică	N. Basilescu
8,25–9,45	Mărți, joi, sâmbătă	Dreptul civil	C. Nacu
9,45–11		Dreptul internațional	Valerian Ursianu
9,30–10,30	Miercuri, vineri	Dreptul comercial	Toma Stelian
17–18	Mărți, joi		
9,45–10,45	Luni, sâmbătă	Dreptul internațional conferințe și curs	G. Meitani
18–19	Mărți	Economia politică curs, seminar și conferințe	G. Tașcă
15,30–19,30	Sâmbătă		

Sursa: vezi nota 13.

Între cursurile libere amintim: *Dreptul și procedura civilă (Teoria probelor)* al lui N. Titulescu (ținut joi, 17.30–18.30), *Partizanii și adversarii democrației* al docentului Cezar Partenie (18.00–19.00, sâmbăta) și *Dreptul civil* al lui G. Plastara (vineri, 18.30–19.30)¹³.

În anul 1916 s-a întocmit un proiect de reorganizare a facultății, amânat de complicarea situației interne pe fondul ocupației militare germane, dar interesant deoarece reflectă viziunea organizatorică a juriștilor vremii. Principala schimbare se consta în extinderea perioadei studiilor la 4 ani, anul terminal fiind rezervat aprofundării materiilor fundamentale și studiilor de drept aplicat¹⁴.

Evaluarea cursanților se realiza în sesiunile care debutau la 1 iunie și 1 octombrie, numai după îndeplinirea condiției de prezență certificată prin consultarea caietului de cursuri¹⁵.

¹³ *Ibidem*, pp. 64–66.

¹⁴ Adina Berciu-Drăghicescu, Ovidiu Bozgan, *op. cit.*, pp. 32–33.

¹⁵ A.N.I.C., F.M.C.I.P., dos. 16/1899, f. 4: *Regulamentul Facultăților de Drept din București și Iași din anul 1899*.

Finalizarea studiilor prin promovarea examenelor de licență presupunea supunerea studenților la o serie de examene al căror număr a variat în timp. Astfel, în anul 1866, licența consta în 5 examene, și anume: 1 – examen din dreptul roman și dreptul civil (material predată în anul I), 2 – dreptul civil și dreptul roman (materia anului II), 3 – procedura dreptului civil, dreptul civil (materia anului III) și economia politică, 4 – dreptul penal cu procedura sa, dreptul comercial, dreptul comercial și administrativ, 5 – teza scrisă asupra unui subiect de drept civil și roman, susținută oral în fața juriului. Subiectul tezei era tras la sorți în prezența decanului, iar teza se publica în 15 exemplare și se depunea la cancelaria facultății cu cel puțin 10 zile înaintea susținerii pentru a putea fi consultată de către membrii comisiei examinatoare (art. 5, 6, 7)¹⁶.

La finele secolului al XIX-lea, examenele ce trebuiau promovate în scopul obținerii licenței în drept erau: 1 – dreptul roman, dreptul penal și dreptul civil (informațiile predate în anul I), 2 – procedura civilă, dreptul roman și dreptul civil (materia din anul II), 3 – dreptul comercial, dreptul internațional privat și dreptul civil (informațiile din anul III), 4 – dreptul constituțional și administrativ, finanțe și statistică, economia politică (art. 23)¹⁷. Probele se susțineau în fața unui juriu compus din 3 profesori (pentru examenele 1 și 2), 4 cadre didactice (pentru examenele 3 și 4), în vreme ce teza de licență și examenele de doctorat se desfășurau în prezența unei comisii alcătuită din 5 profesori. Profesorii examinatori erau desemnați de către decan și își exprimau opinia în legătură cu prestația candidaților prin vot secret și prin intermediul bilelor albe, roșii și negre.

Relevanța sistemului de notare cu bile era precizată în *Regulamentul Facultății de Drept din București din anul 1866* în termenii: „Candidatul nu poate fi primit la primul examen decât dacă are cel puțin 2 bile roșii. Examenele 2 și 3 se promovează cu minim toate bilele roșii. La celelalte examene trebuie să aibă cel puțin o bilă albă fără nici una neagră, iar pentru teza de licență 2 bile albe și 3 roșii cel puțin. Pentru examenele de doctorat trebuie obținute minim 3 bile albe și 2 roșii” (art. 15); „dacă se obțin toate bilele albe, candidatul este admis cu laudă” (art. 16)¹⁸.

Din translatarea sistemului cu bile în sistemul calificativelor, mai accesibil înțelegerii noastre, rezultă următoarele corespondențe: primirea bilei neagre sau a combinației bilă roșie-bilă neagră echivala cu calificativul *insuficient*, bila roșie – cu *suficient*, combinația bilă roșie-bilă albă – bine, bila albă însemna *foarte bine*.

¹⁶ *Ibidem*, dos. 86/1866, f. 386–387: *Regulamentul Facultății de Drept din București din anul 1866*.

¹⁷ *Ibidem*, dos. 16/1899, f. 4–5: *Regulamentul Facultăților de Drept din București și Iași din anul 1899*.

¹⁸ A.F.D., U.B., *Registru pentru copierea jurnalelor încheiate la examenele ce s-au ținut la Facultatea de Drept între 1857–1871*.

Data fiind tematica limitată a subiectelor pentru lucrările de licență, adesea se întâmpla ca același subiect să fie abordat de 2–3 sau chiar mai mulți studenți dintr-o promoție, această practică fiind dovada preocupării pentru clarificarea „unor probleme [care vizau] procedura, legalitatea și legislația, dar și căile de atac și de apărare, respectiv slăbiciunile legii”. Mai mult, „se avea în vedere impunerea unora dintre tezele de licență ca modele de procedură și acțiune juridică, consecințele imediate constând în notorietatea căpătată de autor, iar pe termen lung în îmbunătățirea legislației și a prevederilor de procedură și practică juridică”¹⁹.

Modalitatea de eliberare a diplomei de licență presupunea parcurgerea câtorva pași.

Spre ilustrare, menționăm că în anul 1868 rectorul Universității din București (Gh. Costaforu) înainta ministrului Cultelor și Instrucțiunii Publice câte o adresă solicitând eliberarea diplomei de licență pentru fiecare student în parte, unde se menționau data la care acesta susținuse examenele de licență, rezultatul examinării, dar și componența juriului evaluator (președinte V. Boerescu și membri sufragani Ctin Bosianu, Ar. Pascal, G. Danielopol și G. Cantili). Anterior, rectorul fusese informat de către decanul facultății (C. Bosianu) în privința detaliilor respective. Totodată, rectorul cerea publicarea în „Monitorul oficial” a numelui și titlului studentului²⁰.

Comparând cifrele furnizate de anualele statistice, se conturează facil concluzia că în învățământul universitar exista o disproporție îngrijorătoare între numărul celor care își finalizau studiile și cel al licențiaților, Facultatea de Drept nereprezentând o excepție, în condițiile în care, în primele decenii de la înființarea Universității din București, raportul dintre licențiați și absolvenți era de 1:5 la Facultatea de Drept și la Facultatea de Medicină, în vreme ce la Facultatea de Litere și Filosofie era de 1:16, iar la cea de Științe de 1:31²¹.

Numărul licențiaților a fluctuat în timp, uneori modificarea contextului politico-militar și economic fiind determinantă pentru creșterile sau scăderile vizibile, așa cum reiese din situația de mai jos:

¹⁹ Mihail M. Andreescu, *op. cit.*, p. 46.

²⁰ A.N.I.C., *F.M.C.I.P.*, dos. 127/1868, f. 43.

²¹ I. Șendrulescu, „Atitudinea studenților Universității din București față de războiul de independență din 1877–1878”, în *Analele Universității București. Istorie*, an XVI, 1967, p. 88.

Numărul studenților licențiați la Facultatea de Drept din București în perioada 1864–1918 ²²											
An școlar	1864–1865	Număr licențiați	-	An școlar	1883–1884	Număr licențiați	25	An școlar	1902–1903	Număr licențiați	239
	1865–1866		1		1884–1885		40		1903–1904		334
	1866–1867		2		1885–1886		36		1904–1905		238
	1867–1868		5		1886–1887		32		1905–1906		537
	1868–1869		10		1887–1888		36		1906–1907		213
	1869–1870		4		1888–1889		45		1907–1908		353
	1870–1871		10		1889–1890		44		1908–1909		214
	1871–1872		6		1890–1891		30		1909–1910		216
	1872–1873		13		1891–1892		42		1910–1911		207
	1873–1874		1		1892–1893		57		1911–1912		205
	1874–1875		16		1893–1894		74		1912–1913		216
	1875–1876		10		1894–1895		66		1913–1914		196
	1876–1877		24		1895–1896		115		1914–1915		121
	1877–1878		30		1896–1897		81		1915–1916		139
	1878–1879		27		1897–1898		133		1916–1917		2
	1879–1880		32		1898–1899		128		1917–1918		-
	1880–1881		54		1899–1900		221		1918–1919		158
	1881–1882		32		1900–1901		99				
	1882–1883		40		219						

Sursa: vezi nota 22.

Pe ansamblu, în intervalul 1864–1918, cifra licențiaților la Facultatea de Drept s-a ridicat la 5.438, ceea ce reprezintă 11% din totalul studenților înscriși. Cu mult mai dezamăgitor se prezenta situația tinerelor, în perioada 1893–

²² *Anuarul Universității din București pe anul școlar 1894–1895*, p. 53; *Anuarul Universității din București pe anul școlar 1895–1896*, p. 53; *Anuarul Universității din București pe anul școlar 1896–1897*, p. 95; *Anuarul Universității din București pe anul școlar 1897–1898*, p. 63; *Anuarul Universității din București pe anul școlar 1898–1899*, p. 56; *Anuarul Universității din București pe anul școlar 1899–1900*, p. 59; *Anuarul Universității din București pe anul școlar 1900–1901*, p. 58; „*Anuarul Universității din București pe anul școlar 1901–1902*”, București, 1902, p. 61; *Anuarul Universității din București pe anul școlar 1902–1903*, p. 61; *Anuarul Universității din București pe anul școlar 1903–1904*, p. 65; *Anuarul Universității din București pe anul școlar 1904–1905*, p. 62; *Anuarul Universității din București pe anul școlar 1905–1906*, p. 74; *Anuarul Universității din București pe anul școlar 1906–1907*, p. 73; *Anuarul Universității din București pe anul școlar 1907–1908*, p. 84; *Anuarul Universității din București pe anul școlar 1908–1909*, p. 9; *Anuarul Universității din București pe anul școlar 1909–1910*, p. 86; *Anuarul Universității din București pe anul școlar 1910–1911*, p. 88; *Anuarul Universității din București pe anul școlar 1911–1912*, p. 103; *Anuarul Universității din București pe anul școlar 1912–1913*, p. 87; *Anuarul Universității din București pe anul școlar 1913–1914*, p. 90; *Anuarul Universității din București pe anul școlar 1914–1915*, p. 181; *Universitatea din București. 1915/1916–1923/1924*, pp. 75–79.

1914 doar 14 dintre acestea dobândind titlul de licențiate (6,2% din numărul cursantelor). Cu totul insignifiant (0,03%) era procentul licențiatelor raportat la totalul celor care au obținut acest statut în perioada 1893–1914 (4.304 licențiați). Între subiectele tezelor de licență ale tinerelor, menționăm câteva, precum: *Novațiune* (teză elaborată în 1883 de Anastasia Orman²³) sau *Condițiunea juridică a femeii măritate* (redactată în anul 1895 de Elena B. Popovici)²⁴.

Studente licențiate la Facultatea de Drept între 1893–1914 ²⁵							
Anul școlar	1893–1894	Număr licențiate	-	Anul școlar	1904–1905	Număr licențiate	2
	1894–1895		-		1905–1906		1
	1895–1896		1		1906–1907		-
	1896–1897		-		1907–1908		1
	1897–1898		-		1908–1909		-
	1898–1899		-		1909–1910		1
	1899–1900		-		1910–1911		-
	1900–1901		-		1911–1912		-
	1901–1902		1		1912–1913		2
	1902–1903		4		1913–1914		-
	1903–1904		1		1914–1915		-

Sursa: vezi nota 25.

Procentul scăzut al promovabilității la examenele de licență se datora atât severității profesorilor examinatori, cât și abandonului școlar ori dorinței

²³ *Anuarul Universității din București pe anul școlar 1893–1894*, p. 58.

²⁴ *Anuarul Universității din București pe anul școlar 1895–1896*, p. 53.

²⁵ *Anuarul Universității din București pe anul școlar 1893–1894*, p. 67; *Anuarul Universității din București pe anul școlar 1894–1895*, p. 53; *Anuarul Universității din București pe anul școlar 1895–1896*, p. 53; *Anuarul Universității din București pe anul școlar 1896–1897*, p. 95; *Anuarul Universității din București pe anul școlar 1897–1898*, p. 63; *Anuarul Universității din București pe anul școlar 1898–1899*, p. 56; *Anuarul Universității din București pe anul școlar 1899–1900*, p. 59; *Anuarul Universității din București pe anul școlar 1900–1901*, p. 58; *Anuarul Universității din București pe anul școlar 1901–1902*, p. 61; *Anuarul Universității din București pe anul școlar 1902–1903*, p. 61; *Anuarul Universității din București pe anul școlar 1903–1904*, p. 65; *Anuarul Universității din București pe anul școlar 1904–1905*, p. 62; *Anuarul Universității din București pe anul școlar 1905–1906*, p. 74; *Anuarul Universității din București pe anul școlar 1906–1907*, p. 73; *Anuarul Universității din București pe anul școlar 1907–1908*, p. 84; *Anuarul Universității din București pe anul școlar 1908–1909*, p. 9; *Anuarul Universității din București pe anul școlar 1909–1910*, p. 86; *Anuarul Universității din București pe anul școlar 1910–1911*, p. 88; *Anuarul Universității din București pe anul școlar 1911–1912*, p. 103; *Anuarul Universității din București pe anul școlar 1912–1913*, p. 87; *Anuarul Universității din București pe anul școlar 1913–1914*, p. 90; *Anuarul Universității din București pe anul școlar 1914–1915*, p. 181; vezi și Cristina Gudin, *Femeile și Universitatea din București în epoca modernă*, p. 74.

absolvenților de începere cât mai curând a activității, ocuparea posturilor nereclamând prezentarea diplomei de licență în primele decenii de la intrarea în vigoare a legii instrucțiunii publice din 1864.

Un aspect favorizant pentru abandonul școlar îl rezida în condițiile improprii din facultate, traduse în insuficiența spațiilor pentru cursuri, bibliotecă, cabinete și laboratoare, arhivă, birouri administrative și secretariat sau pentru cancelaria profesorilor. La aceasta se adăuga atmosfera demotivantă, Constantin Rădulescu-Motru, student la Facultatea de Drept între 1885–1889, amintindu-și că: „Profesorii nu făceau discuții cu studenții, ci rosteau de la catedră expuneri nesfârșite, pe care era foarte greu să le înregistreze cineva metodic”. Atitudinea rigidă a unor cadre didactice era invocată și de studentul Ioan Ionescu care, refuzat la examen dintr-o eroare a secretariatului ce nu comunicase profesorului că era „în regulă cu taxele”, nu reușise să obțină de la profesorul de drept penal evaluarea în altă zi. În disperare de cauză, studentul se adresa decanului informându-l asupra tristei sale situații, în termenii: „Cum însă domnule Decan sunt pentru a doua oară respins de la acest examen de Legislație penală deoarece în iunie am fost respins tot de domnul profesor pentru că am venit cu câteva minute mai târziu la examen, deși urmasem regulat tot anul după cum a recunoscut și dumnealui și cum aceasta e ultima sesiune la care mai am drept să mă prezint – anul trecut fiind ocupat cu serviciul militar și în imposibilitate de a depune vreun examen fiind concentrat în timpul revoltelor în sesiunea din iunie și în manevrele regale în Dobrogea în sesiunea din octombrie, vă rog a găsi dvs. o modalitate spre a fi examinat ca să nu fiu expus pierzând și ultima sesiune la care mai am drept și să fiu exmatriculat”²⁶. Rezonând la asemenea argumente, decanul a intervenit pe lângă profesorul Tanoviceanu, ceea ce demonstra că în situații excepționale (răscoala din 1907) puteau fi găsite soluții pe măsură.

Alteori, părăsirea facultății se producea din considerente economice, taxele de școlarizare depășind posibilitățile studenților, cu precădere ale acelor care frecventau simultan mai multe facultăți. Din consultarea registrelor matricole păstrate în arhiva Facultății de Drept rezultă că opțiunea pentru a doua facultate viza în special Facultatea de Litere (secțiile filologică, istorică sau filosofică), Facultatea de Științe (secția matematică) și într-o măsură mai mică Școala de Farmacie și Facultatea de Medicină²⁷.

De altfel, taxele de școlarizare au reprezentat un subiect sensibil pentru studenții strâmtorați financiar, rezolvat prin depunerea la facultate a declarațiilor de paupertate eliberate de primăriile localităților unde își aveau reședința.

²⁶ A.N.I.C., *F.M.C.I.P.*, dos. 2021/1908, f. 153.

²⁷ A.F.D., U.B., *Matricula studenților pe anii 1893–1895*.

Totodată, scutirea de taxă se obținea pe baza performanței școlare, acordându-se celor cu calificative maxime la examene²⁸.

Pentru familiarizarea cu greutățile vieții de student, semnalăm cazul lui Ctin Gheorghian care, în anul 1905, în calitate de candidat la examenul V de licență, a constatat că îi fusese anulată scutirea de taxă de care beneficiase până atunci, deși situația sa economică nu se modificase. Considerându-se nedreptățit, a solicitat intervenția ministrului Cultelor și Instrucțiunii Publice, imposibilă în condițiile în care facultatea introdusese și criteriul performanței școlare la acordarea scutirii, așa cum reiese din răspunsul decanului Facultății de Drept, și anume: „Cererile de dispensă de taxă fiind foarte numeroase, Consiliul profesoral a hotărât ca pe lângă starea pauperă bine dovedită, petiționarul să fi obținut la examenele depuse cel puțin 1/3 bile albe”²⁹.

Cât privește cuantumul taxelor, acestea variaua de la o facultate la alta, cea mai costistitoare fiind Facultatea de Medicină. La Facultatea de Drept, în anul I, trebuiau urmate 4 cursuri (și, în consecință, plătite 4 taxe de înscriere). Deopotrivă, existau taxe de evaluare (recuperabile în proporție de 50% în caz de nepromovare a examenelor), dar și pentru eliberarea diplomei, precum și pentru licență sau doctorat. De pildă, obținerea licenței presupunea înscrierea la anumite cursuri (5 la Facultatea de Drept) a căror frecventare presupunea achitarea unor taxe de 30 de lei/fiecare examen, în vreme ce pentru doctorat se percepeau 50 lei/examen. Verificarea diplomelor obținute în străinătate se realiza de asemenea în schimbul sumei de 100 de lei și a trecerii a două examene (scris și oral) asupra materiilor stabilite de comisia examinatoare³⁰.

În anul 1901 a fost elaborat un regulament special prin care taxele de frecventare și examinare s-au desființat prin comasarea lor într-o taxă generală stabilită la 30 lei pentru Facultățile de Litere, Teologie, secția de matematică a Facultății de Științe; 60 lei pentru Facultatea de Drept și secția fizico-naturală a Facultății de Științe; 90 lei pentru Facultatea de Medicină. De remarcă este reacția tinerilor din anul 1904 când s-a produs o nouă creștere a taxelor, prin adăugarea sumei de 30 lei pentru examenul de licență și a celei de 100 lei (respectiv 150 lei la Facultatea de Medicină) pentru eliberarea diplomei de licență/doctor. Nemulțumiți, studenții rezumau principalele probleme cu care se confruntau, în termenii: „Ni s-a impus să facem un an și 2 luni armata, ni s-au impus taxe de frecvență, un regulament aspru, ni s-au redus sesiunile din ianuarie și aprilie, acum se urmărește și alungarea noastră din Universitate, prin noile taxe”³¹.

²⁸ A.N.I.C., *F.M.C.I.P.*, dos. 369/1905, f. 5.

²⁹ *Ibidem*, dos. 368/1905, f. 5.

³⁰ *Ibidem*, dos. 16/1899, f. 9: *Regulamentul Facultăților de Drept din București și Iași din anul 1899*.

³¹ Ion Ionașcu, Konstantin Veliki, Ion Șendrescu, *Istoria Universității din București*, vol. I, București, 1977, p. 208.

Conform *Regulamentului Facultății de Drept din 1913* taxa de frecvență pentru licență se ridica la 750 de lei/an, iar cea de doctorat la 1200 lei/an.

Neachitarea taxelor de studiu atrăgea după sine neprimirea la examene și, în consecință, imposibilitatea promovării într-un an de studiu superior sau a absolvirii ori dobândirii titlului de licențiat/doctor. În fondul Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice se regăsesc documente referitoare la dificultățile cu care se confruntau studenții. Astfel, în anul 1908, Octavian Ioan Tănăsescu se adresa regelui cerându-i să fie iertat pentru că a întârziat cu o zi achitarea taxei și înscrierea la examen. De efectele acestei neglijențe studentul era conștient, el însuși expunându-le cu scopul de a capta atenția destinatarului petiției, anume: „pierderea taxei de frecvență, a taxelor pentru bibliotecă, banii dați pe cărți, munca și timpul a 2 ani”, urmând, în plus, să fie exmatriculat pentru că nu se prezentase 2 ani consecutivi la examene. Concluzia era că: „în loc de a mai avea posibilitatea de a lua licența la anul, nu o voi mai putea lua decât peste 3 ani”. Cum ajunsese studentul într-o atare stare aflăm din cuprinsul plângerii, căci: „În Universitate sunt înscris din anul 1906–1907, dar în primul an nu am putut depune examenul fiind reținut de serviciul militar, având totodată nenorocirea de a-mi pierde părintele. Anul acesta am voit să dau examenul, dar modestele mijloace de care dispui, având un salariu de 80 de lei/lună din care întrețin și familia, m-a silit a întârzia plata taxei de examen. Scutire de taxe nu puteam cere căci, după lege, am un salariu mai mare de 50 de lei, iar Regulamentul cere a mai avea media 8 la studii”³².

În alt caz, cel al studentului Văraru Marin, se încearcă plasarea responsabilității pierderii scutirii de taxe pe seama profesorilor, după cum reiese din solicitarea avansată ministrului Cultelor și Instrucțiunii Publice în anul 1905. Aflat „în absolută lipsă de mijloace”, aspect probat prin certificatul de paupertate, studentul preciza că neîndeplinirea celei de-a doua condiții („majoritatea de bile”) „se datorește mai mult faptului că la facultatea noastră, spre deosebire de celelalte facultăți unde se fac înscrieri, lucrări practice, se țin conferințe, studentul nu se întreține decât un moment cu profesorul său, timp de multe ori prea scurt pentru a constata dacă studentul interogat posedă îndeajuns cunoștințele necesare pentru trecerea cu succes a examenului”³³. Iată cum insuficienta relaționare profesor-student și examinarea prea rapidă conduceau la rezultate slabe la învățătură și la pierderea gratuității (sic!). Este de înțeles că nici în acest caz ministrul nu a contrazis decizia Consiliului profesoral al Facultății de Drept.

Nu întotdeauna lipsa de la examene se datora neachitării taxelor aferente, ci implicării în organizații subversive. În 1908, studentului Mișu Ionescu i se interzisese participarea la sesiunea din iunie pentru că, potrivit adresei sale către

³² A.N.I.C., *F.M.C.I.P.*, dos. 2021/1908, f. 99–101.

³³ *Ibidem*, dos. 369/1905, f. 12.

Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice: „Am făcut parte din organizațiile muncitorilor din Galați. Prin declarația ce am prezentat-o onor. Senatului Universitar, am dovedit că rostul meu în acea mișcare era de a lămurii lucrătorilor chestiuni de drept cetățenesc, că activitatea mea era absolut în limita legilor, probă faptul că Tribunalul Covurlui m-a achitat pentru pretinsa rebeliune și ultraj, iar Curtea de Apel m-a condamnat la 50 lei amendă pentru ultraj”. Pedepsa stabilită de Senatul Universitar i se pare exagerată („A lua unui student dreptul de a da examen, atunci când el a muncit un an întreg, înseamnă să-i dai o grea lovitură. Apoi rostul pedepsei nefiind decât un avertisment pentru a-mi întrerupe activitatea, ea e inutilă deoarece în timpul din urmă m-am retras din mișcare”)³⁴. Totuși, în pofida revoltei studentului, decizia a rămas neschimbată.

Pentru încurajarea tinerilor înzestrați intelectual, dar cu o situație materială dificilă, din partea Fundației Universitare Carol I sau din diverse fonduri se acordau pe bază de concurs burse de studiu ori ajutor la editarea lucrărilor. Până în anul universitar 1914–1915 au fost disponibile 11 asemenea fonduri în valoare de 628.600 lei, și anume: Fondul Hillel pentru burse, Fondul Hillel pentru premii; Fondul Benli Baici; Fondul Iosif Halfon; Fondul Gherasim Timuș; Fondul Juvenalie Ghighianul; Fondul Arhiepiscop Ghenadie; Fondul Societatea de Asigurări „Generală”; Fondul profesorului I. Crăciunescu; Fondul Schiopescu-episcop Silviu Bălănescu; Fondul Janetta Herman³⁵.

Odată cu introducerea burselor, studenții au fost împărțiți în două categorii: solvenți (plătitori ai taxelor școlare) și bursieri. Calitatea de bursier implica asumarea unor obligații (frecventare regulată a cursurilor, rezultate bune la examene), a căror nerespectare atrăgea suspendarea subvenției. Quantumul și numărul burselor au fluctuat de la un an la altul, iar valoarea lor cu greu acoperea toate cheltuielile de studiu. Câteodată, însă, ajutoarele acordate studenților nu constituiau o modalitate de recompensare, de încurajare, a celor merituosi, dar în dificultate materială. La Facultatea de Drept, de pildă, în primii ani de la aplicarea legii instrucțiunii din 1864, bursele serveau pentru atragerea studenților la această instituție de învățământ unde Dimitrie Bolintineanu semnala o situație particulară, și anume: „Catedrele deveniseră numai niște sinecure pentru deputați, senatori și favoriți care nu dădeau pe la școală și aveau câte 2–3 funcții înalte. La facultate erau mai mulți profesori decât școlari și, ca să nu închidă școala, ministrul a înființat un număr mare de burse pentru școlarii care vroiau să urmeze cursurile universitare”³⁶.

Pe lângă bursele pentru studii în țară, existau și burse pentru perfecționarea în străinătate. În acest sens, în anul 1869, frații Em. Hillel Manoach și P. Isaac au

³⁴ *Ibidem*, dos. 2021/1908, f. 90.

³⁵ Mihail M. Andreescu, *op. cit.*, p. 55.

³⁶ Oana Iucu, *op. cit.*, p. 56.

creat un fond în valoare de 100.000 fr. din care vreme de 9 ani urmau să se atribuie burse la facultățile din Paris. Durata bursei era de 3 ani și se ridica la 2500 fr/an, iar candidații trebuiau să fie absolvenți ai unei facultăți aparținând Universității din București. Bursele se acordau prin concurs, comisia de examinare constând în 5 profesori universitari din care 3 aleși de profesorii Universității din București și 2 desemnați de către donatori sau, după decesul lor, de către ministrul Cultelor și Instrucțiunii Publice³⁷.

În continuare, menționăm câteva cazuri în care studenții de la Facultatea de Drept au beneficiat de subvenții. Astfel, din partea Fundației Universitare Carol I, în anul 1899–1900, au primit ajutor pentru tipărirea lucrărilor: Aurel Mincu suma de 165 lei pentru teza *Teoria obligațiunilor naturale*, G. C. Ioan pentru lucrarea *Școala istorică în economia politică* (107,50 lei), N. T. Stegărescu a obținut 415 lei în vederea tipării unei teze despre organizarea judecătorească. În anul 1900–1901, aceiași fundație a acordat o bursă lui D. C. Viforeanu și un ajutor de 100 de lei lui Ion Haritonovici; în 1901–1902, Andrei Rădulescu a primit o bursă și 2 teze de licență au fost tipărite pe spesele Fundației; în 1902–1903, numărul celor care au fost sprijiniți de Fundația Universitară Carol I a crescut la 8 persoane (din care uneia i-a fost atribuită o bursă, alta a obținut banii pentru editarea lucrării de licență și 6 studenți săraci au primit ajutor); în 1903–1904, 3 studenți au primit împreună 100 de lei și, prin decizia Senatului Universității, din fondurile Fundației un student a primit o bursă, alți doi sprijin în valoare de 465 lei la editarea tezelor de licență și 5 studenți au obținut ajutoare de 270 lei³⁸. Recompensarea studenților însemna, în situații excepționale, acordarea unui premiu, așa cum s-a întâmplat în anul 1912 când Consiliul profesoral a luat cunoștință de gestul decanului de a oferi suma de 2.500 lei cu intenția răsplătirii calității academice a tezei *Revocabilitatea și nulitatea actelor judiciare, administrative și politice*³⁹.

Pe lângă atribuirea de burse și ajutoare de diverse tipuri, preocuparea pentru situația studenților a coincis la începutul secolului al XX-lea cu inițiative de ameliorare a existenței celor împovărați de grijile materiale cotidiene. Este vorba despre crearea de cămine și cantine aflate, cele subvenționate de Stat, în administrarea Comisiei Centrale a Căminelor și Cantinelor Universității, ori a autorităților județene, orașenești sau particulare în cazul celor fondate de diverse asociații. Între aceste inițiative se remarcă deschiderea în 1903 a cantinei „Masa Universitară”, dar și a Cantinei particulare „S. Haret” (1908) care avea capacitatea de a asigura prânzul, compus din 3–4 feluri de mâncare, pentru 150 de studenți interne și 140 externe. Cât privește cazarea studenților,

³⁷ A.N.I.C., *F.M.C.I.P.*, dos. 260/1869, f. 3.

³⁸ Mihail M. Andreescu, *op. cit.*, pp. 54–55.

³⁹ A.F.D., U.B., *Jurnalele Consiliului profesoral pe anii 1911–1915*.

Centrul Studențesc a demarat în anul 1915 demersurile pentru constituirea unui fond destinat construirii căminelor. Totuși, și înainte de această dată existau cămine, cu precădere particulare, precum căminul „Spiru Haret” destinat studentelor. Înființat în anul 1908 din inițiativa Clotildei Averescu, căminul avea o capacitate de 150 de locuri și percepea taxe în funcție de posibilitatea financiară a studentelor (250–2000 lei/lună), iar admiterea în cămin era condiționată de prezentarea diplomei de absolvire a liceului, a certificatului de bună purtare, a celui de sănătate și a certificatului de stare materială. Principalul criteriu de selecție îl constituia media de absolvire a liceului⁴⁰. Dotările căminului constau în săli de dușuri și băi, bibliotecă și săli de lectură, dormitoare (37 de dormitoare prevăzute cu 2–6 paturi), instalație radiofonică și grădină, unde, pentru dinamizarea timpului liber, se organizau șezători artistico-literare și matineuri dansante.

Dincolo de atenția acordată satisfacerii nevoilor de trai și a îndeplinirii prevederilor regulamentare referitoare la studii, nu trebuie uitat că tineretul universitar a fost interesat de comunicarea propriilor preocupări, sens în care, încă de la jumătatea secolului al XIX-lea, studenții și-au înființat propriile publicații. Între cele care au deserved studențimea bucureșteană menționăm: „Revista Asociației generale a studenților universitari români” care a apărut între 1903–1906 și a abordat o tematică largă (de la evoluția problemei naționale la condițiile de trai și de studiu ale studenților); „Tribuna”, editată între 1903–1904 și utilă, în pofida existenței sale efemere, căci aici se tipăreau programele de studii, dar și informații referitoare la examene și cursurile care urmau a fi deschise; „Gazeta studenților” (1904–1906) unde se promova cu perseverență ideea realizării unei organizații studențești unice; „Noua revistă universitară” (1905) care reflecta viața universitară și activitatea Uniunii studenților români; „Lumina” (1909), publicație ce milita pentru implicarea studenților în viața politică și protesta față de gesturile guvernanților (de exemplu, reprimarea răscoalei de la 1907); „Revista studențimii” (1912), îngrijită de Societatea generală a tuturor studenților români, interesată să devină revista reprezentativă a tinerilor universitari; „Viața studențească” (1914), organul de presă al Centrului studențesc din București, unde era sancționat interesul scăzut al politicienilor față de învățământ și se precizau problemele studenților; „Cuvântul studențimii” (1913–1915); „Vremuri nouă” (1915–1916), publicație care analiza evenimentele politico-militare ale momentului, insistând asupra cauzelor războiului mondial și a unirii; „Fulgerul” (1915), revistă prounionistă⁴¹. Pe lângă publicațiile destinate

⁴⁰ *Călăuza studentului. 1927–1928*, București, 1927, pp. 74–78.

⁴¹ Maria Totu, Ioan Scurtu, Dumitru Smârcea et alii, *Din istoria studențimii române. Presa studențească (1851–1978)*, București, 1979, pp. 7–10.

tuturor studenților, au fost editate și reviste ale asociațiilor studențești așa cum era cazul „Gazetei juridice a Societății studenților în Drept”⁴².

Parcursul acestor publicații certifică preocuparea tinerilor în legătură cu aspectele care atingeau viața studențească, ei conștientizând problemele care frâneau evoluția învățământului superior, precum: insuficiența bazei materiale, lipsa aproape totală a căminelor și chiar a cantinelor studențești până la primul război mondial, numărul redus de burse, taxele crescute. Deopotrivă, însă, din paginile revistelor indicate se desprinde și interesul manifestat constant de studenți pentru realitățile politice, sociale și economice ale timpului, ei urmărind îndeaproape evoluția evenimentelor interne și internaționale și reacționând în funcție de deciziile clasei politice.

Pe măsură ce învățământul superior s-a dezvoltat și a atras un număr sporit de cursanți, a apărut în rândul acestora nevoia firească de a se organiza. Înființate la nivel de facultate, centru universitar sau țară, asociațiile au reprezentat interesele academice, sociale, politice ale studenților. La nivelul Facultății de Drept coagularea cursanților sub forma Societății studenților în Drept a fost oficializată la 10 martie 1903, dată la care a fost recunoscută de către Senatul universitar, deși fusese creată în anul 1895.

Cea dintâi societate generală constituită la nivelul României de către studenții bucureșteni în colaborare cu cei ieșeni a fost Asociația generală a studenților universitari din România (A.G.S.U.R.), înființată la 7 septembrie 1880, din inițiativa studenților universităților din București și Iași, cu scopul de „a dezvolta și întreține spiritul de colegialitate și solidaritate între studenți, a discuta chestiuni privitoare la învățământ, la științe, la istoria și economia națională”⁴³. Cu ocazia apariției asociației, a fost compus și *Cântecul studenților români*⁴⁴.

Congresele A.G.S.U.R. au avut loc în diferite orașe de-a lungul timpului, și anume: 7–9 sept. 1880, la Focșani cu participarea a 110 studenți (dintre care 15 de la Facultatea de Drept din București); 6–9 sept. 1881, la Pitești (230 studenți din care 47 de la Facultatea de Drept din București); 5–8 sept. 1882, la Bacău

⁴² Constantin N. Velichi, „Dezvoltarea Universității din București de la înființarea ei și până la primul război mondial (1864–1918)”, în *Studii. Revista de istorie*, tom XVII, 1964, nr. 6, p. 1280.

⁴³ *Anuarul Asociațiunei Generale a Studenților Universitari din România*, București, 1882, p. 20.

⁴⁴ „Studenți suntem cu toții, copii din Românie, / Latini mult blânzi în pace, teribili în război; / Toți mândri d-a fi liberi, ca vântul în câmpie, / Toți tineri, plini de zile, toți sprinteni și vioi! / Un nume, o idee, o țintă ne unește, / Noi nu cunoaștem castă, nici stavilă-n gândiri; / Nainte-ne chiar timpul, ce totul veștejește, / Se-nclină și în față ne cată cu zămbiri! / În studiu ni-e credința, deviza ni-e Unire, / Și-al României una, trai dulce și prosper: / Al nostru-i viitorul și-a șării moștenire, / Să fim uniți și liberi cât fi-va soare-n cer!” vezi în *Anuarul Asociațiunei Generale a Studenților Universitari din România*, p. 23.

(254 studenți din care 50 de la Facultatea de Drept din București)⁴⁵; 7–10 sept. 1883, la Turnu Severin (259 studenți din care 52 de la Facultatea de Drept din București)⁴⁶; 6–10 sept. 1884, la Galați (339 studenți din care 34 de la Facultatea de Drept din București); 6–11 sept. 1885, la Brăila (218 studenți din care 44 de la Facultatea de Drept din București)⁴⁷; 1886, la Bârlad; 10–13 sept. 1887, la Craiova (68 participanți, numărul redus datorându-se refuzului guvernului de a le acorda studenților gratuitate la transportul pe calea ferată, aceștia fiind obligați să achite contravaloarea biletelor)⁴⁸; 5–8 sept. 1889, la Ploiești (159 studenți din care 24 de la Facultatea de Drept din București)⁴⁹....

O altă etapă în organizarea mișcării studențești a constituit-o în anul 1892 înființarea *Asociației generale a studenților universitari români din țară și din provinciile subjugate*, decisă cu ocazia congresului studențesc din Roman.

Pentru a întregi informațiile relative la studenții Facultății de Drept din București, se cuvine a trece în revistă implicarea lor în evenimentele majore care au marcat epoca modernă. Este cazul, de pildă, al războiului ruso-turc a cărui miză, obținerea independenței, a fost sesizată de studenții care, la începutul anului 1877, au solicitat ministrului de Război să fie pregătiți de instructori militari pentru eventualitatea în care „drepturile țării ar avea trebuință de a fi apărute cu arma”. Ca urmare a solicitării, studenții de la facultățile de Medicină și Drept, mai ales, au început pregătirea militară, formând un batalion de vânători care a participat la luptele de la Plevna, Grivița și Vidin în rândul lor înregistrându-se victime ca urmare a confruntărilor militare și epidemiei de tifos. Pentru prestația onorabilă din vremea conflictului militar, unii studenți au fost ridicați la gradul de sergent la finalizarea războiului.

Proclamarea independenței a fost un moment trăit cu entuziasm de către studenții implicați în organizarea acțiunilor care accentuau semnificația istorică

⁴⁵ *Anuarul Asociațiunei Generale a Studenților Universitari din România pe anul 1882*, pp. 56–59.

⁴⁶ Cu acest prilej și-au trimis delegații și Societatea studenților universitari „Unirea” din București, Societatea „Tinerimea română” din București, școlile comerciale din Iași și Craiova, școlile de bele-arte din București și Iași, Conservatorul etc. și au fost prezenți ziariști de la publicațiile: „L’Indépendance Roumaine”, „Gazette de Roumanie”, „Reforma”, „Deșteptarea”, „Cetățeanul”, „Poșta”, „Cultura”, ceea ce confirmă interesul tot mai mare pe care îl suscita mișcarea studențească, vezi în *Anuarul Asociațiunei Generale a Studenților Universitari din România pe anul 1883*, București, 1884, pp. 45–50.

⁴⁷ *Anuarul Asociațiunei Generale a Studenților Universitari din România pe anul 1884–1885*, București, 1886, pp. 37, 70.

⁴⁸ La acest congres, cursanții Facultății de Drept din București au format o delegație de 12 persoane, cf. *Anuarul Asociațiunei Generale a Studenților Universitari din România pe anul 1887*, București, 1888, pp. 25–26.

⁴⁹ *Anuarul Asociațiunei Generale a Studenților Universitari din România pe anul 1889*, București, 1890, pp. 32–35.

a acelor zile. Ecouri ale inițiativelor studenților s-au păstrat în paginile ziarelor, „Românul” ori „Telegraful” redând în culori vii atmosfera acelei zile⁵⁰. Astfel, pe 10 mai 1877, sute de tineri cu torțe aprinse și purtând steagul Universității s-au îndreptat însoțiți de mii de locuitori spre palatul domnesc, acompaniați de muzica militară și strigăte inimoase de *Trăiască România independentă!* Împreună l-au felicitat pe Carol I și au intonat imnul național, scenă repetată la casa prim-ministrului I. C. Brătianu și a ministrului de Externe, M. Kogălniceanu. De manifestații de simpatie a avut parte și C. A. Rosetti, după care studenții au revenit la Universitate și au depus torțe în fața statuii lui Mihai Viteazul, în acordurile cântecului *Deșteaptă-te române*. Din paginile ziarului „Telegraful” mai reținem transfigurarea Bucureștiului ale cărui străzi principale „străluceau de stindardele tricolore care fuluiau pe la balcoane și ferestre, împodobite toate cu covoare și flori”⁵¹.

În perioada neutralității (1914–1916), studenții bucureșteni au pledat în cadrul congreselor de la Galați (1915) și București (1916) pentru participarea României la război de partea Antantei și pentru includerea tuturor provinciilor locuite de conaționali între granițele statului român, în vreme ce, în toamna anului 1918 la București a apărut o organizație patriotică, Garda civică, în componența căreia se găseau și studenți dornici să-și impulsioneze colegii în sensul participării la luptă. Perioada ocupației germane a însemnat dezorganizarea activității Universității din București, fapt care a afectat tinerii înmatriculați la diferite facultăți. Pe de o parte cursurile au fost suspendate, pe de alta mulți studenți au fost mobilizați, ceea ce le-a compromis parcursul școlar. Cu toate acestea, la finalizarea conflictului, oficialii Universității au găsit o soluție pentru această situație, echivalând cele 3 luni de cursuri ținute în 1918 cu un an universitar complet. Și studenții mobilizați care pierduseră 2 ani de studiu au cerut ca statutul lor particular din timpul războiului să fie menționat pe diplomele de licență pentru a beneficia de o oarecare înlesnire la încadrarea în câmpul muncii comparativ cu colegii care, rămași acasă, avuseseră posibilitatea de a se pregăti în alte condiții⁵².

Analizarea realităților de la nivelul corpului studentesc al Facultății de Drept în perioada 1864–1918 prilejuiește formularea unor concluzii, între care aceea că statutul studiilor juridice s-a consolidat pe măsură ce a crescut importanța domeniului, căci, așa cum remarca Nicolae Iorga: „Dreptul nu este o ficțiune metafizică, ci o necesitate a lucrurilor, fără care stabilitatea în legăturile dintre

⁵⁰ Ion Șendrulescu, *op. cit.*, pp. 76, 78–79.

⁵¹ „Telegraphul”, VII, 1525/12 mai 1877, p. 1.

⁵² Eufrosina Popescu, „Din istoricul Universității din București în timpul ocupației germane (1916–1918)”, în *Analele Universității București. Istorie*, an XII, 1963, p. 65.

oameni nu se poate atinge”⁵³. Importanța domeniului juridic și posibilitățile multiple de angajare pentru absolvenții acestei instituții de învățământ superior explică, parțial, faptul că, încă de la debutul său, Facultatea de Drept din cadrul Universității din București a înmatriculat cel mai mare număr de studenți comparativ cu restul facultăților și a beneficiat de cel mai consistent corp profesoral, creșterea constantă a cifrei de școlarizare răspunzând nevoii de pregătire a specialiștilor atât de necesari în amplul proces de modernizare care presupunea o intensă activitate de legiferare.

Așa cum era de așteptat, calitatea de student, chiar și la cea mai atractivă facultate, era însoțită de provocări care rezultau atât din standardele înalte fixate de către profesori, dar și din maniera în care aspecte precum evenimentele politico-militare ori evoluția economică interferau cu dinamica instituției și a procesului instructiv în sine. În fapt, ceea ce s-a avut în vedere a fost evidențierea pentru cei interesați a câtorva dintre elementele care compuneau viața studenților din acea epocă, ilustrarea lor cu exemplele oferite de Facultatea de Drept fiind mai degrabă un pretext de a constata diferențe, dar și similități cu perioada actuală.

Bibliografie

Surse inedite

Arhiva Facultății de Drept, Universitatea din București

Jurnalele Consiliului profesoral pe anii 1911–1915.

Matricula studenților pe anii 1893–1895.

Registru pentru copierea jurnalelor încheiate la examenele ce s-au ținut la Facultatea de Drept între 1857–1871.

Arhivele Naționale Istorice Centrale

Fond Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice (1868, 1869, 1889, 1905, 1908).

Regulamentul Facultății de Drept din București din anul 1866.

Regulamentul Facultăților de Drept din București și Iași din anul 1899.

Surse editate. Lucrări generale și speciale

Andreescu, Mihai M., *Facultatea de Drept a Universității din București. 1859 2009. File de istorie*, Editura „Monitorul Oficial”, București, 2009.

Antologia legilor învățământului din România, Institutul de Științe ale Educației, București, 2004.

⁵³ Ion Craiovean, *Itinerar metodic în studiul dreptului*, Editura Ministerului de Interne, București, 1993, p. 13.

- Anuarul Asociațiunei Generale a Studenților Universitari din România, București, 1882.
- Anuarul Asociațiunei Generale a Studenților Universitari din România pe anul 1882, București, 1883.
- Anuarul Asociațiunei Generale a Studenților Universitari din România pe anul 1883, București, 1884.
- Anuarul Asociațiunei Generale a Studenților Universitari din România pe anul 1884–1885, București, 1886.
- Anuarul Asociațiunei Generale a Studenților Universitari din România pe anul 1887, București, 1888.
- Anuarul Asociațiunei Generale a Studenților Universitari din România pe anul 1889, București, 1890.
- Anuarul Universității din București pe anul școlar 1893–1894, București, 1894.
- Anuarul Universității din București pe anul școlar 1894–1895, București, Tipografia Gutenberg, 1895.
- Anuarul Universității din București pe anul școlar 1895–1896, București, 1896.
- Anuarul Universității din București pe anul școlar 1896–1897, București, 1897.
- Anuarul Universității din București pe anul școlar 1897–1898, București, Institutul de Arte grafice Carol Göbl, 1899.
- Anuarul Universității din București pe anul școlar 1898–1899, București, 1899.
- Anuarul Universității din București pe anul școlar 1899–1900, București, 1900.
- Anuarul Universității din București pe anul școlar 1900–1901, București, 1901.
- Anuarul Universității din București pe anul școlar 1901–1902, București, 1902.
- Anuarul Universității din București pe anul școlar 1902–1903, București, 1903.
- Anuarul Universității din București pe anul școlar 1903–1904, București, 1904.
- Anuarul Universității din București pe anul școlar 1904–1905, București, 1905.
- Anuarul Universității din București pe anul școlar 1905–1906, București, 1906.
- Anuarul Universității din București pe anul școlar 1906–1907, București, 1907.
- Anuarul Universității din București pe anul școlar 1907–1908, București, 1908.
- Anuarul Universității din București pe anul școlar 1908–1909, București, 1909.
- Anuarul Universității din București pe anul școlar 1909–1910, București, 1910.
- Anuarul Universității din București pe anul școlar 1910–1911, București, 1911.
- Anuarul Universității din București pe anul școlar 1911–1912, București, 1913.
- Anuarul Universității din București pe anul școlar 1912–1913, București, 1914.
- Anuarul Universității din București pe anul școlar 1913–1914, București, 1915.
- Anuarul Universității din București pe anul școlar 1914–1915, București, 1916.
- Berciu-Drăghicescu, Adina, Bozgan, Ovidiu, *O istorie a Universității din București. 1864–2004* Editura Universității din București, București, 2004.
- Călăuza studentului. 1927–1928, București, 1927.

- Ciochircă, A. M., *Femei de excepție ale României. Secolele XVII–XIX*, vol. I, Editura Blueprint, București, 2003.
- Craiovean, Ion, *Itinerar metodic în studiul dreptului*, Editura Ministerului de Interne, București, 1993.
- Gazeta femeii*, an I, nr. 4 din 28 iunie 1907.
- Găleşescu-Pyk, D., *Rolul facultăților de drept*, Tipografia Curierul judiciar, București, 1942.
- Gudin, Cristina, *Femeile și Universitatea din București în epoca modernă*, în *Ipostaze ale modernizării în Vechiul Regat*, vol. VI, Editura Universității din București, 2010.
- Ionașcu, Ion, Veliki, Konstantin, Șendrulescu, Ion, *Istoria Universității din București*, vol. I, Editura Universității din București, București, 1977.
- Iucu, Oana, *Învățământul juridic în România. Abordare istorică și metodică*, Editura Universității din București, București, 2005.
- Popescu, Eufrosina, *Din istoricul Universității din București în timpul ocupației germane (1916–1918)*, în „Analele Universității București. Istorie”, an XII, 1963.
- Șendrulescu, I., *Atitudinea studenților Universității din București față de războiul de independență din 1877–1878*, în „Analele Universității București. Istorie”, an XVI, 1967.
- Telegraphul*, VII, 1525/12 mai 1877.
- Titulescu, Nicolae, *Discursuri*, Editura Științifică, București, 1967.
- Totu, Maria, Scurtu, Ioan, Smârcea, Dumitru et alii, *Din istoria studențimii române. Presa studențească (1851–1978)*, Editura Universității București, 1979.
- Universitatea din București. 1915/1916–1923/1924*, București, Tipografiile Române Unite, 1924.
- Velichi, Constantin N., „Dezvoltarea Universității din București de la înființarea ei și până la primul război mondial (1864–1918)”, în *Studii. Revista de istorie*, tom XVII, 1964, nr. 6.